

संपादकीय

॥ न मे भक्त प्रणश्यति ॥

....मासानां मार्गशीर्षोहं चे महत्त्व

सृष्टीचक्र हे कालगतीशीसुद्धा निगडीत आहे. या दोघातली म्हणजेच एकमेकांतली संगती लक्षात घेतली तर दोघेही एकच आहे भिन्न नाही, असेदेखील त्यातून प्रत्ययाला येते. कदाचित म्हणूनच सृष्टीशी किंवा निसर्गाशी एकरूप होताना एका आगळ्यावेगळ्या आनंदाचा अनुभव प्रत्येकाला येतो. किंबहुना निसर्ग किंवा सृष्टीचे हे चक्र इतक्या विविध पद्धतीने साकार होत असते की, त्यातले बदल हादेखील एक आनंदाचा अनुभव देऊन जातो. आजपासून सुरू होणारा मार्गशीर्ष महिना हादेखील सृष्टीचक्राच्या बदलाची जाणीव करून देतो. या काळातले वातावरण अनेक अर्थानी वैशिष्ट्यपूर्ण असते. म्हणूनच भगवान श्रीकृष्णांनी भगवद्गीतेतल्या दहाव्या अध्यायामध्ये जो विभूतीयोग सांगितला त्यात 'मासानां मार्गशीर्षोहं' असे म्हणून या मार्गशीर्ष महिन्याला सर्वोच्च स्थान दिले आहे. असे म्हणतात की, प्राचीन काळी वर्षाचा आरंभ हा मार्गशीर्ष महिन्यापासून होत होता. या संपूर्ण सृष्टीचा कर्ता करविता किंवा त्याचा प्रारंभ आणि अंत आपणच आहोत म्हणूनच मला अनंत म्हणतात. सृष्टीच्या प्रत्येक कणाकणामध्ये आपण व्यापून राहिलो आहोत अशा प्रकारचे अनेक दाखले भगवान श्रीकृष्णाने आपल्या या विभूतीयोगामध्ये दिलेले आहेत. म्हणूनच त्यांना 'अनंतकोटी ब्रह्मांडनायक' असे म्हटले जाते. मार्गशीर्ष महिन्याने वर्षाचीच सुरुवात असल्याने सृष्टीचा प्रारंभ ज्यांच्यामुळे झाला त्या भगवान कृष्णांनीदेखील हाच महिना प्रिय असणे तितकेच स्वाभाविक ठरते. म्हणूनच या महिन्यात श्रीकृष्ण किंवा विष्णूच्या आराधनेला विशेष प्राधान्य दिले गेले असावे. कृष्णाचा जन्म खरं तर श्रावण महिन्यात झाला. पण त्या महिन्यापेक्षाही कृष्णाला मार्गशीर्ष महिना अधिक महत्त्वाचा का वाटला असावा कदाचित याच महिन्यामध्ये म्हणजेच मार्गशीर्ष शुद्ध एकादशीला या संपूर्ण विश्वाचे तत्त्वज्ञान उकलून दाखवणारी भगवद्गीता श्रीकृष्णांनीच सांगितली. ज्या तत्त्वज्ञानाने खऱ्या ज्ञानाचा लाभ होतो आणि ज्ञान हेच मोक्ष मिळवून देणारे असते. यासाठीच या गीताजयंतीला मोक्षदा एकादशी असेसुद्धा म्हटले गेले आहे. कदाचित याही कारणामुळे भगवंतांना मार्गशीर्ष महिना म्हणजे आपणच आहोत असे सांगण्याचाही मोह झाला असावा.

मोठा संधीकाल

भारतीय संस्कृतीची जी काही अनेक वैशिष्ट्ये आहेत, त्यात सृष्टीच्या संवर्धनात केली गेलेली प्रत्येक कृती ही संस्कृती म्हणून रूढ झाल्याचे सहजपणे लक्षात येते. मार्गशीर्ष महिना हा हेमंत आणि शिशीर ऋतूचा संधीकाळ असतो. ज्या सृष्टीचे आपण निर्माते आहोत असे भगवान कृष्ण सांगतात त्यामागचे विश्लेषण करणारे भगवद्गीतेचे विवेचनही याच महिन्यात घडून आले. शिवाय या सगळ्या सृष्टीचा समतोल साधणारी उत्पत्ती, स्थिती, लय अशी तीन तत्त्वे दत्तात्रेयांच्यारूपाने याच महिन्यात अवतरित झाली. दत्तजयंतीचा या महिन्यात होणारा हा उत्सव त्रिगुणाचे महत्त्व सांगून जातो. एकूणच सृष्टीचे पालनपोषण करणाऱ्या तत्त्वांचा प्रारंभ करणारा महिना

म्हणूनही मार्गशीर्ष महिन्याचे महत्त्व आपोआप सिद्ध होते. गीतेच्या विभूतीयोगामध्ये भगवंतांनी आपली अनेक रूपे वेगवेगळ्या पद्धतीने उलगडून दाखवली आहेत. त्या सर्वांचा सारांश हा उत्पत्ती, स्थिती, लय यांचाच आशय सांगणारा आहे. मग अक्षरामध्ये ओंकार अक्षर आपण आहोत. ऋतूमध्ये वसंत ऋतू आपण आहोत. ज्याला श्रीकृष्णाने कुसुमाकर हा शब्द वापरला आहे. 'मासानां मार्गशीर्षोहं ऋतुनां कुसुमाकर' हे सांगत असताना वसंत ऋतूत होणारी निसर्गाची नवनिर्मिती हीदेखील सृष्टीचक्राचे महत्त्व सांगते. सुकलेली पाने गळून पडतात, त्यांची जागा नवी पाने घेतात. म्हणजेच पुन्हा नव्या उत्साहाने किंवा आत्मविश्वासाने या सृष्टीचा अनुभव घेण्याची प्रेरणा वसंत ऋतूतून मिळत राहते. म्हणूनच कालगणनेप्रमाणे वर्ष किंवा ऋतू संपत असतात. परंतु त्याचा सृष्टीशी असलेला संबंध पाहिला किंवा एकमेकाशी असलेली संगती पाहिली तर संपत जाणाऱ्या काळापेक्षाही येणाऱ्या नव्या काळाचे किंवा संधीचे स्वागत करण्याची प्रेरणा त्यातून आपोआप मिळते. 'गतं न शोचं' या उक्तीप्रमाणे जे होऊन गेले त्याचा शोक न करता सतत पुढच्या मोठ्या उद्दिष्टासाठी किंवा ध्येयासाठी मार्गस्थ होण्याचा मंत्र या सृष्टीतून दिला जातो. म्हणूनच प्राचीन काळी नव्या मार्गावर मार्गस्थ होण्यासाठी या मार्गशीर्ष महिन्याची योजना केली असावी.

जगायचे कसे याचे उत्तर

या सगळ्याच विश्वाचा पसारा अवाढव्य आहे. आज विज्ञान कितीही पुढे गेले असले तरी त्याचा आदी आणि अंत कोणालाही सांगता आलेला नाही. अगदी बिग बँक थिअरीसारख्या प्रयोगातूनही या सृष्टीच्या निर्मितीचे किंवा चलनवलनाचे गूढ उकलता आलेले नाही. मनुष्य आपल्या बुद्धीचा वापर करून त्याचा शोध लावतच राहिल. त्यातून काही नवी माहितीही उलगडत जाईल. परंतु सृष्टी आणि एकूण काळमहिमा यांचा समन्वय जर बघितला तर आत्मशोध, आत्मज्ञान, याचा आधार अधिक मोलाचा ठरतो. विश्वाचा पसारा आकलनापलिकडचा आहे. परंतु या सगळ्या प्रचंड ब्रह्मांडामध्ये आपण नेमके कोण आहोत. आपला जन्म कशासाठी आहे. आणि आपल्याला कुठे जायचे आहे हे शोधण्यासाठीच भगवद्गीतेसारख्या तत्त्वज्ञानाचा उपयोग होतो. जगाचे रहस्य कळणार नाही. पण जगण्याचा हेतू काही ना काही प्रमाणात समजू शकेल एवढी व्यवस्था या तत्त्वज्ञानातून झालेली आहे. अशा अर्थानेदेखील ज्या महिन्यात गीताजयंती येते जे ज्ञानाचे द्वार खुले करून दाखवते. त्या मार्गशीर्ष महिन्याला भगवंतांनी दिलेले महत्त्व कशासाठी आहे हेसुद्धा लक्षात येऊ शकते. आपणच आपल्याला मिळालेल्या जीवनाच्या मार्गावर काही ध्येय आणि उद्दिष्टांनी पुढे जात राहणे अशा शाश्वत मार्गावरचा प्रवास सुखकर करणारा हा मार्गशीर्ष महिना केशवाच्या म्हणजेच श्रीकृष्ण किंवा भगवान विष्णूंच्या आराधनेतून सत्कारणी लावता येऊ शकतो. जिथे लक्ष्मी तिथे विष्णू हेदेखील तितकेच मोठे सत्य आहे. म्हणूनच या काळात केले जाणारे लक्ष्मीचे व्रतही त्या केशवापर्यंत घेऊन जाते.